

ARISZTOTELÉSZ
LÉLEKFILOZÓFIAI
ÍRÁSOK

EGYETEMI KÖNYVTÁR

037678

EURÓPA KÖNYVKIADÓ

Harmadik fejezet

Először a mozgást kell szemügyre vennünk, mert alkalmasint nemcsak tévedés a lélek természetét úgy fölfogni, mint azok teszik, akik⁴⁰⁶ a lelket önmagát mozgatónak vagy mozgatni képesnek mondják, de egyenesen lehetetlen, hogy meglegyen benne a mozgás. Hogy magának a mozgatónak nem kell mozognia, azt már korábban mondtuk.³⁹ Minthogy pedig kétféle lehet minden mozgás – mert vagy *másnál fogva* mozog valami, vagy *önmagánál fogva*. Azt mondjuk, másnál fogva mozog, ami mozgó dologban van, például a hajósok, mert ezek nem abban az értelemben mozognak, mint a hajó. Az ugyanis önmagánál fogva mozog, ezek meg azáltal, hogy a mozgó dologban vannak. (Ez megfigyelhető a testrészeken: a lábak sajátos mozgása ugyanis a járás – és ez az embereknek is mozgása –, de nincs meg az említett esetben a hajósokban) – mondom, mivel a *moz-*

gás kifejezés kétféleképpen használható, most azt vizsgáljuk a lélekkel kapcsolatban, hogy önmagánál fogva mozog-e és részese-e a mozgásnak.

Mivel négyféle a mozgás: helyváltoztató mozgás, minőségi változás, fogyás, növekedés, ezeknek vagy egyike volna meg benne, vagy több, vagy valamennyi. S ha nem járulékosan mozog, természeténél fogva volna sajátja a mozgás, s ha így áll a dolog, tere is volna, mert az említett mozgások valamennyien a térben történnek. Ha pedig a lélek természete az önmozgás, nem járulékosan lesz meg benne a mozgás, mint a fehérben vagy a háromkönyönyiben. Hiszen mozognak ezek is, de járulékosan, ugyanis a test mozog, amelynek ezek tulajdonságai. Ennélfogva sajátos terük sincs, míg a léleknek lesz ilyen, hiszen természeténél fogva része van a mozgásban.

Továbbá ha természeténél fogva mozogna, erőszakkal is mozgatható volna; s ha volna erőszakos mozgása, volna természetes is. Ugyanígy leszünk a nyugalmi helyzettel is, mert ahová természeténél fogva mozdul, ott van a természetes nyugalmi helyzete is, hasonlóképpen, ahová erőszakos mozgás viszi, ott erőszakkal tartható nyugalomban. De már azt, hogy mi-félék lesznek a lélek erőszakos mozgásai és nyugalmi helyzetei, még az önkényesen alakító képzelet is csak bajosan tudná megmondani.

Továbbá ha természetes mozgása fölfelé irányul, akkor tűz lesz a lélek, ha meg lefelé, akkor föld. Mert ezeknek a testeknek ez a mozgásuk. Ugyanez az érv érvényes a közbülsőkre is.⁴⁰

Aztán mivel látjuk, hogy a testet mozgatja, nyilván ugyanazokat a mozgásokat kell a testre is átszármasztatnia, amelyeket maga is végez. Ha pedig így áll a dolog, az is igaz, ha a fordítottját állítjuk: amilyen mozgást a test végez, olyat végez a lélek is. A test mozgása helyváltoztatás; ennél fogva a lélek is a testnek megfelelően változnék, akár egészében, akár részeiben mozdulva el. Ám ha ez lehetséges, akkor kilépvén a testből oda vissza is térhetne, amiből az következne, hogy a halott lények föltámadnának.

Aztán meg mozoghatna járulékosan, másnak a hatására is, hiszen az élőlény kényszerrel is ösztökélhető. Ám aminek szubsztanciájában van az önmozgás, annak a mozgást nem szabad mástól kapnia, hacsak nem járulékos értelemben – ahogy az önmagában véve, vagy önmaga miatt jó sem lehet az más miatt, vagy más végett. De a lelket, mondaná valaki, leginkább az érzékelés tárgyai mozgatják – ha egyáltalán mozog.

Ám ha önmagát mozgatja, akkor ő maga szintén mozog; úgyhogy ha minden mozgás

abból való kilépése a mozgónak, amire nézvést mozog, akkor a lélek is kilép szubsztanciájából, ha nem járulékosan mozog, hanem a mozgás az ő szubsztanciájának önmozgása.

Némelyek meg azt mondják, hogy a lélek azzal mozgatja a testet is, amelyben van, hogy maga mozog. Például Démokritosz vélekedik így, aki ezzel az állításával közel jár Philipposz⁴¹ komédiáíróhoz: ez ugyanis azt mondja, hogy Daidalosz a fából készült Aphrodité-szobrot úgy hozta mozgásba, hogy megtöltötte higanynyal. Hasonlóképpen beszél Démokritosz is, mert azt mondja, hogy az oszthatatlan gömböcskék, mivel természetüknél fogva soha egy helyben nem maradhatnak, mozgásban vannak, ezáltal magukkal rántják és mozgatják az egész testet. Azt fogjuk erre kérdezni, hogy vajon hozhat-e létre nyugalmi helyzetet is ugyanez az ok? Hogy hogyan hozná létre, azt bajos, sőt lehetetlen megmondani. Mindent összevetve úgy tűnik, a lélek nem így mozgatja az élőlényt, hanem valamiféle elhatározás és gondolkodás által.

Ugyanígyen módon mozgatja a lélek a *Timaios* természetbölcsélete szerint is a testet, mert az ő mozgása mozgatja a testet is azáltal, hogy össze van vele kötve. Az elemekből épült föl ugyanis és a harmonikus számok szerint tagolódik a lélek, hogy természetes érzéke le-

gyen a harmónia iránt, és hogy a mindenség összehangzó körmozgásokat végezzen, ezért egyenes irányát körré görbítette, s szétválasztván az egy kört két, egymáshoz két pontban kapcsolódó körré, ezek egyikét ismét fölösztotta hét körre, azonosítván az égbolt mozgásait a lélek mozgásaival.⁴³

Először is nem helyes azt állítani, hogy a lélek kiterjedés. A mindenség lelkét ugyanis nyilván olyannak akarja beállítani, amilyen az úgynevezett ész. (Tehát nem olyannak, mint az érzékelő, sem mint a vágó lélekrész. Ezek mozgása ugyanis nem körforgás.)⁴³ Az ész ellenben egy és folytonos, miként a gondolkodás. A gondolkodás pedig gondolatokból áll, amelyek sorrend szerint adnak egységet, mint a szám, és nem olyan értelemben, mint a kiterjedés.⁴⁴ Ezért az ész sem ilyen értelemben folytonos, hanem vagy oszthatatlan, vagy nem olyan értelemben folytonos, mint a kiterjedés.

Hogyan is gondolkodnék kiterjedés létre bármely részével – akár kiterjedés szerint, akár pontokként értelmezzük is részeit, ha ugyan részeknek tekinthetők a pontok? Nos, ha pontoknak tekintjük őket, ezeknek száma határtalan, világos, hogy sohasem jut a végükre; ha pedig kiterjedés szerint fogjuk föl a részeket, sokszor, sőt számtalanszor fogja ugyanazt gondolni, noha láthatólag lehetséges egyszer is.

Ha meg elegendő valamely részével érintenie, ugyan miért kell körben forognia, vagy egyáltalán kiterjedéssel rendelkeznie? És ha szükséges, hogy az egész körrel érintve gondolkodják, mit jelent az egyes részekkel való érintés? Továbbá hogyan fogja az oszthatót gondolni az oszthatatlan által, vagy az oszthatatlant az osztható által? Szükséges továbbá, hogy az ész legyen ez a kör; mert az ész mozgása a gondolkodás, a köré a körforgás, tehát ha a gondolkodás körforgás, akkor az ész lesz az a kör is, amelynek gondolkodása az ilyen forgás.⁴⁵

Szakadatlanul meg ugyan mit fog gondolni? (Mert szakadatlanul kell gondolkodnia, mivel örökkévaló a körforgás.) Hiszen a cselekvésre irányuló gondolatoknak vannak határaik – ugyanis valamennyi más végett van –, az elméletieket meg hasonló módon határolják a tételek. Minden tétel vagy definíció, vagy bizonyítás. A bizonyítás meghatározott kezdetből indul ki és valami módon van vége is: a szillogizmus vagy a zárótétel. De ha nem fejeződnek be a szillogizmusok, akkor sem fordulnak vissza a kiindulóponthoz, hanem folyton új középső és szélső terminust véve magukhoz egyenes irányban haladnak előre. A körforgás ellenben ismét visszatér a kiindulópontra. A meghatározások pedig mind határoltak. – Továbbá ha ugyanaz a körforgás többször történik, többször kell ugyanazt gondolnia.

Aztán meg a gondolkodás inkább valami vesztegléshez és megállapodáshoz hasonlít, mintsem mozgáshoz. Hasonlóképpen a következtetés is. – Aztán meg nem is boldog az, ami nem könnyen megy végbe, hanem erőltetve, márpedig ha a léleknek nem szubsztanciája a mozgás, akkor a természet ellenére mozgattatik.⁴⁶ – Terhes továbbá a testtel való együttlét is a szabadulás lehetősége nélkül, sőt kerülni való, minthogy jobb az észnek, ha nincs együtt a testtel, amint szokták is mondani, és sokan helybenhagyják.⁴⁷

Az sem világos, hogy mi az égbolt körforgásának oka. Mert sem a lélek szubsztanciája nem oka a körforgásnak, hanem járulékosan mozog így, sem a test nem oka, hanem inkább a lélek a testé. Azt sem mondják, hogy így jobb, pedig azért kellett az istenségnek a lelket körforgással fölruháznia, mert jobb neki mozognia, mint egy helyben maradnia, és jobb így mozognia, mint másképp.

Minthogy az ilyesféle vizsgálódás más tárgyalás keretébe jobban illik, e mostaniban nem folytatjuk tovább. Van azonban egy fonáksága mind ennek, mind a lélekre vonatkozó legtöbb más okoskodásnak is: mert összekötik a testtel, és beléhelyezik a lelket anélkül, hogy előbb tisztáznák a kérdést, mi az oka az összekapcsolódásnak, és milyen állapotú kell hogy legyen

a test. Pedig ezeknek tisztázása szükségesnek látszik, hiszen a közösségnél fogva cselekszik az egyik és szenved a másik, mozog az egyik és mozgat a másik, márpedig e folyamatok egyike sem megy végbe véletlenül összekerülő tényezők között. Ők meg csakis a lélek minőségét próbálják meghatározni és a befogadni kész testről semmi megállapítást nem fűznek hozzá, mintha lehetséges volna, hogy – miként a püthagorászi mítoszokban – tetszőleges lélek szálljon tetszőleges testbe. Pedig úgy látszik, minden testnek megvan a maga formája és alakja. Olyanformán beszélnek ezek, mint ha valaki azt mondaná, hogy az ácsmesterség a fűrlyákba száll. A mesterségnek ugyanis az eszközökkel kell élnie, a léleknek meg a testtel.

Negyedik fejezet

Fennmaradt egy másik nézet is a lélekről, sokak szemében nem kevésbé hitelt érdemlő, mint az imént említették bármelyike, és mintegy megvédélmezte magát bírái előtt a közös beszélgetésekben is. Valamiféle harmóniának mondják ugyanis a lelket, mert szerintük a harmónia ellentétek vegyítése és összetétele, s a test is ellentétekből áll.⁴⁸

Am a harmónia: aránya vagy összetétele a vegyített dolgoknak, a lélek ellenben egyik sem lehet. Nem tulajdonsága továbbá a mozgás a harmóniának, a léleknek pedig kimondottan valamennyien ezt tulajdonítják. Megfelelőbb⁴⁰⁸ azonban az egészségről állítani, hogy az harmónia, és általában a test kiváló állapotairól inkább, mintsem a lélekről. Leginkább akkor tűnik ez ki, ha a lélek tevékenységeit és tulajdonságait akarja valaki a harmóniának tulajdonítani, mert bajos ezeket vele összhangba

hozni. Aztán meg kétféle értelemben használjuk a harmónia kifejezést, mégpedig eredeti értelmében a mozgással és helyzettel bíró kiterjedések összetételére, ha ezek úgy illeszkednek, hogy semmi velük egynemű nem fér közéjük, átvitt értelemben meg a keverék arányát értjük rajta – nos, akkor az egyik értelemben sem alkalmazzuk helyesen a lélekre. De ami a léleknek a test részei összetételeként való meghatározását illeti, ennek könnyen a végére járhatunk. A test részeinek ugyanis sok és különböző fajtájú összetétele van. Mármost minnek az összetétele és hogyan tevődik össze az ész vagy az érzékelő és a törekvő lélekrész? – hasonló módon képtelenség az is, hogy a keverék aránya legyen a lélek. Hiszen nem azonos az elemek keveredésének az aránya, amely a húst és amely a csontot alkotja. Következésképpen sok lélek léteznék szerte az egész testen, mert minden az elemek keveredéséből jön létre, a keveredés aránya pedig a harmónia és a lélek. – E tekintetben Empedoklész is kérdőre vonhatnók – mert a test alkotórészei szerinte is bizonyos arány szerint vannak –, hogy vajon az arány-e a lélek, vagy inkább valami más, ami az alkotórészekben lakozik; továbbá hogy a szeretet az esetleges, vagy pedig a meghatározott arány szerint való keveredésnek az oka, és hogy azonos-e az aránnyal, vagy valami egyéb,

tőle különböző.⁴⁹ E fölfogásnak ezek a kétségei.

Ám ha a lélek másvalami, mint a keverék, távoztával egyidejűleg miért pusztul el a hús és az élőlény többi alkotórésze is? Aztán meg ha nincs minden alkotórésznek lelke, ha a lélek nem aránya a keveréknek, vajon mi az, ami pusztulásnak indul a lélek távoztával?

Nos, hogy a lélek sem harmónia nem lehet, sem körben nem foroghat, világos abból, amit mondtunk. Járulékos értelemben azonban mozoghat, mint megjegyeztük, s mozgathatja önmagát, ugyanis mozoghat az, amiben van, ezt pedig a lélek mozgatja; a lélek másképp nem végezhet helyváltoztató mozgást.

Igen jogosan támaszthatna valaki kétségeket a lélek mozgásával szemben a következőkre
408 b való tekintettel. Azt mondjuk ugyanis, hogy a lélek bánkódik, örül, merészel vagy fél, továbbá hogy haragszik, érzékel, gondolkodik, ezek pedig mind mozgásoknak tetszenek. Ebből kiindulva azt hihetné valaki, hogy a lélek mozog. Ám ez nem szükségszerű. Mert ha mégannyira mozgás is a bánat, az öröm vagy a gondolkodás, s ezek mindegyike annyi, mint mozgattatni, a mozgás pedig a lélektől származik, például a harag vagy a félelem a szívnek ilyen és ilyen mozgása (a gondolkodás vagy körülbelül ilyesmi, vagy más természetű folyamat),

e folyamatok közül némelyek helyváltoztató mozgásnak, mások minőségi változásnak a következményei (hogy milyenek e folyamatok és miképpen mennek végbe, máshová tartozik); mindazonáltal az az állítás, hogy a lélek haragszik, olyasfajta beszéd, mint ha azt mondaná valaki, hogy a lélek szó vagy házat épít. Helyesebb ugyanis nem a lélekről állítani, hogy szánakozik, tanul vagy gondolkodik, hanem hogy az ember végzi ezeket a lelkével. Ezt pedig nem úgy kell érteni, mintha a lélekben volna a mozgás, hanem hogy a mozgásnak olykor végső, olykor meg kiindulópontja a lélek: így például az érzékelés ezekből meg ezekből a dolgokból ered, a visszaemlékezés pedig a lélekből kiindulva halad az érzékszervekben lévő mozgások vagy tartós állapotok felé.

Az ész ellenben, úgy látszik, szubsztanciaként terem benne az emberben, és nem pusztul el.⁵⁰ Leginkább még az öregkorban való elhomályosulása következtében pusztulhatna el, ám valójában úgy áll a dolog, mint az érzékszervekkel; hiszen ha az öreg ember olyasféle szemet kapna, úgy látna vele, mint az ifjú. Tehát az öregség nem abban áll, hogy a lélek szenved el valamit, hanem hogy az szenved el, amiben van a lélek, miként a részegségben és a betegségben is történik. Tehát a gondolkodás és az elmélkedés is attól homályosul el, hogy valami más indul

pusztulásnak az emberben, a gondolkodás maga érintetlen marad. A gondolkodótevékenység ellenben, meg a szeretet és a gyűlölet nem a gondolkodásnak, hanem a gondolkodó lénynek mint gondolkodással bíró lénynek tulajdonságai. Ezért ha az elpusztul, se nem emlékezik, se nem szeret; mert nem a gondolkodásnak, hanem az összetett lénynek voltak ezek tulajdonságai, amely elpusztult. Az ész persze valami isteni és érintetlen.

Nos, hogy a lélek nem mozoghat, ezekből világos. Ha pedig egyáltalán nem mozog, nyilvánvaló, hogy önmagát sem mozgatja. De messze a leghelytelenebbike a fölsorolt állításoknak az, amely a lelket önmagát mozgató számnak mondja. Tanításukban ugyanis megvannak először azok a lehetetlenségek, amelyek a mozgás föltevésével járnak együtt, továbbá sajátlagosan azok, amelyek abból erednek, hogy
409 a számnak mondják. Mert hogyan is gondoljuk el a mozgó egységet, mi által és mi módon mozog az, ha egyszer oszthatatlan és különbségek nélküli?⁵¹ Hiszen ha mozgató is és mozgatott is, különbségnek kell benne lennie. Továbbá minthogy köztudomású, hogy a mozgó vonal síkot alkot, a mozgó pont meg vonalat, az egységek mozgásai is vonalak lesznek. A pont ugyanis egység, amelynek helyzete van, mármint a lélek száma meg *valabol* van és helyzettel

bír. Továbbá ha a számból elveszünk egy számot vagy egységet, más szám marad vissza, ellenben a növények és sok állat szétvagdalva is tovább él, s úgy látszik, lelkük – fajtáját tekintve – ugyanaz marad. Úgy tetszik továbbá, mindegy, akár egységekről beszélünk, akár apró testecskékről. Ugyanis ha Démokritosz gömböcskéi pontok volnának, föltéve, hogy az egész megmarad mennyiségnek, lesz benne egy rész, amely mozgat, s egy másik, amelyet mozgatnak, mint a folyamatos kiterjedés esetében. Az említett sajátosság ugyanis nem azért lesz meg benne, mert a részecskék nagyságuknál vagy kicsinységükénél fogva különböznek, hanem azért, mert az egész: mennyiség. Ezért szükséges, hogy legyen, ami mozgásba hozza az egységeket. Ha pedig az élőlényben a lélek a mozgató, akkor a számban is az lesz, úgyhogy nem a mozgató és a mozgatott együttvéve lesz a lélek, hanem csupán az, ami mozgat. Ez pedig hogyan is lehetne egység? Hiszen kellene hogy legyen valami megkülönböztető tulajdonsága a többiekkel szemben. Az egység-pontnak pedig mi más különbsége lehetne, mint a helyzete? Mármint ha mások a testben lévő egységek és pontok, a pontokkal azonos helyen lesznek az egységek, mert minden egység egy pont helyét foglalja el. De hát mi akadálya lesz annak, hogy végtelenül sok pont

legyen egy helyen, ha már kettő lehet? Hiszen amiknek a helye osztatlan, azok maguk is osztatlanok.

Ha pedig a testben lévő pontok adják ki a lélek számát, vagy a testben lévő pontok száma a lélek, miért nincs lelke valamennyi testnek? Mert pontok, mégpedig végtelen számúak, úgy tetszik, valamennyi testben vannak. Továbbá hogyan lehetséges a pontoknak elkülönülniük és a testtől elválniuk, ha a vonalak nem választhatók szét pontokra?

Ötödik fejezet

Mint mondtuk, ezek egyrészt ugyan azt állítják, mint akik a lelket valami igen finom részekből álló testnek mondják, másrészt meg különös nehézségük támad abból, hogy úgy vélekednek, mint Démokritosz, aki azt állítja, ^{409 b} hogy a mozgás a lélek révén történik. Mint-hogy ugyanis a lélek minden érzéklni képes testben megvan, két testnek kell ugyanazon a helyen lennie, ha valami test a lélek. Akik pedig számnak mondják, azok szerint egy pontban több pontnak vagy minden testben léleknek kell lennie, ha ezekben nem valami más, a testekben meglévő pontoktól különböző szám van.

A szám pedig oly módon mozgatja az élőlényt, ahogy a mondottak szerint Démokritosz mozgatja, mert mi különbség van abban, hogy apró gömbökről szólunk, vagy nagy egységekről, vagy általában mozgó egységekről.

- rábban mondtuk” a *Fixika* VIII,5 fejezetére utal. Trendelenburg és Ross, abból kiindulva, hogy Arisztotelész ezzel a fordulattal csak egyazon művön belüli helyre utal, a 403 b 29–30-ra utalják az olvasót.
40. A közbülsők: a másik két elem, víz és levegő.
41. Arisztophanész fia, a középső komédia képviselője.
42. Az elemek, amelyekből a Timaiosban a világlélek fölépül: az Azonos, a Más és a Lét. (35 AB.) Harmonikus számok szerint tagolódik a lélek, mert a démiurgosz az imént említett elemek keverékét a következőképpen osztja föl: „Először egy részt vett el az egészből, ezután vette ennek a kétszeresét, a harmadik rész pedig másfélszerese volt a másodiknak és háromszorosa az elsőnek; a negyedik kétszerese a másodiknak, az ötödik pedig háromszorosa a harmadiknak, a hatodik nyolcszorosa az elsőnek, végül a hetedik huszonhétyszerese az elsőnek.” (*Timaios* 35 B.) – A lélek érzéke a harmónia iránt: I. *Timaios* 42 A. – A ferde körpályákról: uo. 36 B–D. – A hét kör: a Hold, Nap, Vénusz, Merkúr, Mars, Jupiter, Szaturnusz pályája.
43. Ész, érzékelő és vágyó lélekrész: Platón (a *Timaios*-ban) és Arisztotelész a léleknek

ezt a három részét különbözteti meg. A vágyó: az ön- és fajfenntartás tevékenységét irányító. – A *Timaios* 43 C-ben olvasunk arról, hogy az érzékelő és a vágyó lélekrész mozgása nem körforgás.

44. Ross így magyarázza: az ész folyamatossága a folyamatos gondolatok összességén alapul. A gondolatok sokasága pedig *sukcesszív*, mint a számoké a számsorban, nem pedig *szimultán*, mint valamely geometriai tárgy részeinek (vonalaknak, síkoknak vagy térbeli pontoknak) a sokasága.
45. A kritika a *Timaios* 37 AB-re vonatkozik, ahol a lélek gondolkodását Platón a lelket alkotó körök forgásával szemlélteti.
46. *márpedig ha a léleknek nem szabványtancija a mozgás, akkor a természet ellenére mozgattatik.* – Az érv Platón-ellenes tendenciája a következőképpen rekonstruálható. Platón tanítása szerint a kozmosz a *legszebb és legjobb* élőlény (*Timaios* 30 B), következőképpen boldog is kell hogy legyen, hiszen a boldogság a *legjobb és legszebb* dolog (*Nikomakhoszi Etika* I,9 1099 a 24). De Platón azt tanítja, hogy a lélek mozog. (*Timaios* 37 AB.) Mi megmutattuk az imént, hogy a léleknek nem természete a mozgás. Ezért ha elfogadjuk Platóntól, hogy mozog a lélek, akkor ez csak kényszermozgás lehet.

A kényszerítettség azonban ellentétes a boldogsággal.

Torstrik és Ross így olvassák a mondatot: „márpedig ha a léleknek *mint szubsztanciának (bé úszia*, a kéziratban olvasható *mé úszia* helyett) sajátja a mozgás, akkor a természet ellenére mozgattatik”. – Értelmezésük szerint a gondolat visszaul a 406 b 12-ben olvasható mondatra: „...ha minden mozgás önmagából való kilépése a mozgónak..., akkor a lélek is kilép szubsztanciájából, ha ... a mozgás az ő szubsztanciájának önmozgása”.

Theiler megint másképp olvassa: „márpedig ha a lélek mozgása *szándékos (hekúszia a mé úszia* helyett), akkor a természet ellenére mozgattatik”. – Ugyanis nem az elemeinek természetes mozgásával mozog.

47. Platón a *Phaidón*-ban fejtegeti ezt a kérdést.
48. Makrobiosz szerint (idézi Cicero: *Scipio álma* I, 14, 19) ez a püthagoreusok nézete és Philolaoszé. Platón *Phaidón*-jában két, a püthagoreus tanokban jártas férfiú, Szimmiász (86 B) és – a keretbeszélgetésben – Ekhekkratész (88 D) képviseli ezt a tanítást, Szókratész (92 A–95 A) cáfolja.
49. Empedoklész elmélete szerint a mindenség négy elemét két erő: a Szeretet és a Gyűlölet kormányozza. A test anyagainak: a hús-

nak, csontnak, vérnek minőségét az elemi összetevők arányával magyarázza. Alább (410 a 4) Arisztotelész idézi a csont összetételének arányára vonatkozó töredékét.

50. Ez a bekezdés a harmadik könyv ötödik fejezetének témáját előlegezi meg. Ross úgy értelmezi az itt olvasható gondolatmenetet, hogy az nem foglalja magába az ész preegzisztenciájának hipotézisét: Arisztotelész úgy gondolja, az ész az eszes élőlény születésekor keletkezik, de annak halálával nem pusztul el. – Theiler ellenben a preegzisztencia gondolatát is beleérti a szövegbe.

Az értelmezési különbségek az első mondatból adódnak: „Az ész ... szubsztancia-ként terem benne (engineszthai) az emberben, és nem pusztul el.” *Az engineszthai* igének ugyanaz a kettős jelentése van, mint a magyar „valamiben teremni” kifejezésnek: (1) valamiben benne létrejönni, pl. „a kalászban terem a búzaszem”; (2) valahonnan érkezve valahol megjelenni, pl. „a városban termettek a katonák”. – Ross az első, Theiler a második jelentést használja értelmezésében.

51. A *Fixika* VI, 10. fejezetében írja Arisztotelész, hogy az oszthatatlan dolgok csak járulékosan mozoghatnak: ha a test, amely tartalmazza őket, mozog.